

Сянката на Боян Магесника в творчеството на Пеё Яворов – за ненаписаната грама „Боян Магьосникът“

Светлана Стойчева

Основанията на тази тема се коренят в реалната, а не имагинерна стойност на *ненаписаното* (наред с написаното) от даден автор, особено след като е доказал способността си във владееенето на писменото слово. Джордж Стайнър подхранва идеята с цяла книга – „Моите ненаписани книги“, като блестящо я концептуализира в краткия увод: *„Една ненаписана книга е повече от празнина. Тя съпътства свършената работа като активна сянка*¹ – колкото цронична, толкова и печална. Тя е един от животите, които бихме могли да изживеем, едно от пътуванията, които сме пропуснали. Философията учи, че отрицанието може да има определящо значение. То е повече от отхвърлянето на една възможност. Отказът от нещо има последствия, които не може да предвидим или да преценим точно. *Може би тъкмо ненаписаната книга би могла да се окаже от решаващо значение ...*” (Стайнър 2013: 7).

Ето защо реших да обърна по-специално внимание на ненаписната грама на Яворов „Боян Магьосникът” с цел една евентуална (макар и само мислима?) интеграция в творчеството му дори и с късна дата. Опитът не може да не започне от препрочитането на фактите. Информация за неосъществения замисъл на Яворов черпим от неговите писма и от твърде успешния „Опит за психография на Яворов” на Михаил Арнаудов, базиран на „съобщения на поета и наблюдения”, както и от допълнителните проучвания на академика (всичките, включени в книгата му „Яворов. Личност, творчество, съдба. Биографическа и психологическа анкета”, Арнаудов 1970).

Приблизителното датиране на замисъла на Яворов за „историческа грама в стихове” (както я нарича Арнаудов) с централен персонаж Боян Магесника откриваме в писмото му до г-р Кръстев и Пенчо Славейков от 15 ноем. 1910 г.: „Тук едно а пророс за една голяма „тайна”: Аз пиша една грама в пет действия. *Пиших една работа – тъй да я нарека – философска, поне в основа* [очевидно става дума за неговия философско-поетически дневник]. *Преди десет дни [5. ноември] и аз (сам) не разбрах как тя се разви в две трагедии. Собствено пред мене изтъкна една трагедия – в стихове, римовани – която би абсорбирала цялото съдържание на „философското” ми „съчинение” и за която ще подиря може би Бояна от българската история.* Но за да гойда до нея, трябва да освободя душата си от друга една трагедия [очевидно „В полите на Витоша”], която се показва едновременно на видело, кой знае отгде из тайниците на душата ми съвсем обмислена, разработена до най-големи подробности и наложително изискваща да бъде написана. Живея като в някакъв кошмар, от една седмица пиша всяка нощ от 10 до 4 или 5 часа... смятам все пак, до нова година да спусна последната завеса на първата редакция” (Яворов 1979. Т. 5: 78-79).

Философско-поетическият дневник на Яворов се оказва във функцията на *аморфен зародиш* на търсения от него *нов изказ* на новите въпроси, които иска да разреши, и който със сигурност привлича „философски” съставки. В писмо само до г-р Кръстев от 24 окт. с.г. Яворов почти френетично заговорва за захванатия „поетико-философски дневник”: „...колко ще напиша, малко или много, пак не мога да си дам сметка. И още по-често ми се струва, че някак си ... не съм с ума си ... поради въпросите, които искам да разреша...” (Яворов 1979. Т. 5: 78). Защо не го довършива, става ясно – защото замисълът му се е „разбил”, или по-точно „изкристализирал” в две трагедии, като едната освобождава пътя към другата.

В следващо писмо до г-р Кръстев от 4. дек. 1910 г. Яворов изчислява, че това е точно двадесет и шестият ден, откакто пише пиесата си „В полите на Витоша” именно като продължение на философско-поетическия си дневник. Притеснява се от бързината, с която я пише (знае се тезата на Кръга за бързото писане), но има ясна представа за формата ѝ, както и за формата на следващата, а именно – за Боян: „В техническо отношение омисъла ми е да създам нещо класически завършено, за да мога, излизайки от него, *да отида с правилна стъпка до своеволията, които ще си позволя*

в Бояна (...) Хубаво би било да донеса в София пиесата си като окончателно завършена и *Бояна достатъчно подготвен за неговите магьосничества*” (Яворов 1979. Т. 5: 82). Нека подчертаем, че двете пиеси са зрели едновременно, но последователността на написването им категорично е била: първо „В полите на Витоша” и после „Боян Магьосникът”. Последователността се потвърждава и от намерението на Яворов за експериментаторство с поетиката на драмата след усвояването на класическата ѝ форма.

Ето как разказва Яворов историята на замисъла си за грама с името на Магесника пред Михаил Арнаудов: „Аз пишех своя поетическо-философски дневник, както обичах да го наричам – нещо, което не предназначавах дори за печат. Работейки го, *аз исках да изживея с него своята криза* [след смъртта на Мина]: (...) Сега, на 4 ноември нов стил, аз седнах подир обед да си продължа работата, както всеки път. Писах страница, две, кой знае как се обърна в главата ми: мислех, *че всичко това трябва да се даде като философско съдържание на една пиеса.* И в работата си, движейки се в областта на един *краен мистицизъм* – както знаеш от онова време, – във въображението ми *много естествено се изправи фигурата на Бояна Магьосника от нашата история ...* То беше 4 часа подир обед, на 4 ноември. Няколко пъти сам размишлявайки върху една трагедия *Боян магьосника*, из един път – виж, обръщам тая корица, нещо такова (Яворов взима тук един тефтер и обръща един лист), и хоп! – пада цяла-целеничка, готова, работена сякаш пиесата, с всичките си лица, без имена още. И аз вземах едно листче, да им напиша имената...” (Арнаудов 1970: 136-137).

И друг път (20 авг. 1911) Яворов изповядва пред Михаил Арнаудов: „Имам я цяла-целеничка готова, *разпланирана*, в главата си. *Трябват ми само три недели, за да я напиша.* Струва ми се, че ако замижа, ще я прочета написана в главата си, до най-малки подробности”. На разходка в Борисовата градина (6 окт. с.г.) той му разказва как иска да чете старобългарски, „за да модернизира някои архаизми...” (Арнаудов 1970: 127).

На 6 окт. 1911 г. Яворов все още говори за „Боян”. В дневника на срещите си с Яворов от 1911 г. Арнаудов споменава за среща между тях двамата, Шишманов и издателя Паскалев: *„Яворов отново ми говори за драматичните си планове (реалистична пиеса и „Боян”. Александър Паскалев също не пропуска в спомените си (издадени 1939 г.) замислената от Яворов „психологическа грама” „Боян Магьосникът” още от времето на службата му в театъра* (Арнаудов 1970: 128, бележки). След 1911 г. обаче Яворов спира да говори за „Боян” – очевидно започва работа върху „Когато гръм удари, как ехото заглъхва”.

Какво се е случило? Според Арнаудов: „Той бе премного претрупан със служебна работа, нямаше свободно време за поетическите си интереси, та чудно е дори и това, че изобщо успя да напише тъй бързо след първата грама втората” (Арнаудов 1970: 127). Не е логично обаче Яворов изведнъж да забрави не просто таения, а кристално оформения, готов, „разпланиран” замисъл.

Нека разширим параметрите за размисъл. През 1911 г., когато излиза първата грама на Яворов „В полите на Витоша” и почти веднага е поставена на сцената на Народния театър (а „Боян” остава само да бъде записана на хартия), през същата година на същата сцена е поставена и пиесата на Кирил Христов „Боян Магесникът – историческа трагедия в пет действия в стихове” (при това Яворов е драматург на театъра по това време). През същата година се появява и симболистичната грама „Св. Иван Рилски” на Антон Страшимиров отново с централен образ Боян Магесника, макар и да не е поставена на сцена². Фактически драмата на Яворов встъпва в двубой с Кирил-Христовата. В „двубоя” на двамата отеква и сблъсъкът на двата литературни лагера – „Мисъл” и „Вазов” – и то още от времето на противопоставянето на прословутите предговори³ към стихосбирките им от началото на века. Не е трудно да си представим какъв фронтален сблъсък би произвела една Яворова грама със същото заглавие, в същия жанр и в същата форма като Кирил-Христовата.

Освен това през същата 1911 г. двубоят им придобива и състезателен характер, с комисия арбитри: с реализираните си пиеси двамата се явяват на конкурса за наградата на фонд „Иван Вазов”. Награда не се присъжда⁴.

Не можем да допуснем, че Кирил Христов е откраднал замисъла на Яворов и тъй да се каже, неправомерно го е изпреварил⁵. Все пак драмата на Христов е била замислена и частично отпечатана още през 1905, преработена през 1907, поставена през 1911 и триумфално публикувана през 1914 г. Но и да присвои образа на Боян Магесника като „свое” откритие също не би могъл. Митът за тайнствения син на цар Симеон е заченат през Българското възраждане, а след провокативната балада на Стоян Михайловски „Боян Магесникът” (1884-1889) истински разпалва ума и въображението на българската интелигенция.⁶ „Много естественото” изплуване на образа във въображението на Яворов през 1910 г. е твърде показателно за предварителна подготвеност, интерес и очакване единствено на творческия момент. Колцина автори са споменавали точната дата и час на срещата си със свой, при това не случаен персонаж? Да не говорим за интимните нотки, които се прокрадват в съкращението на името му (респективно на името на драмата), като използва просто „Боян”.

Тук ще отворим една скоба към доловената Яворова „интимност” към името Боян. За първи път Димитър Михайлов прави коментар на неосъществения проектопсевдоним на Пею Т. Крачолов – *Боян Нелюдов*, изпреварен от избрания му от кръга „Мисъл” *Яворов* (Михайлов 2015: 9-27). Забелязва го трикратно изписан с проба на различни почерци на гърба на корицата на т.нар. Втори анхиаалски бележник от 1900 г., един от деветте лични бележника на Яворов, публикувани за първи път през 2008 г. (Яворов 2008: 132). Михайлов съвсем не търси ефектно заглавие, именувайки статията си „Боян Нелюдов срещу Яворов”. Неговата теза е, че ако Славейков не беше му измислил и Кръгът не беше му наложил името Яворов, днес най-вероятно щяхме да говорим за големия поет Боян Нелюдов. Според него псевдонимът, който той самият си е бил измислил, е бил все още актуален, дори и след като „Мисъл” публикува негови стихове с новото му име: дори и да е приел изненадата, „но е останала вътрешната съпротива против непитането, против отнетия личен избор...” (Михайлов 2015: 22). Нещо повече, пак според него Вторият анхиаалски бележник е бил замислен като „ръкопис на цялостна сбирка от стихове, с който поетът трябва да пристигне в София – с нови стихотворения и с ... ново име!” (Михайлов 2015: 23). В коментара на този изненадващ ни „авторски” псевдоним Михайлов обаче не стига по-далече от красноречивата фамилия Нелюдов: „...далече е от истинското име, но *фамилията е същността на поета: нелюдим*. Помислен за миз, остава неизползван. Прекалено директен е, книжен, направен. (...) Боян Нелюдов, за кратко роден в представата на поета като негова самоличност, не предствя неговата писателска личност. (...) Но е доказателство за лично търсената самоличност на поета...” (Михайлов 2015: 26). Никой не се е замислял откъде идва името Боян?

На фона на реставрирания в нашето изложение спомен за ненаписаната грама на Яворов връзката на личното име от неизползвания псевдоним с образа на Боян Магесника е повече от очевидна. Ето защо констатацията на Михайлов за Боян Нелюдов, „далече е от истинското име”, може да бъде обогатена: но пък не е толкова далече от обвеяното с мистика име на митичния Боян Магесник. Вероятно Яворов е търсил идентификация, име, на собствените си мистични дълбини, за които неведнъж споменава. Има доста странно съвпадение между нереализирания му псевдоним и нереализирания му драматургичен замисъл. Питам се дали ако Пею Т. Крачолов носеше псевдонима Боян Нелюдов, нямаше да се увеличат шансовете да бъде написана драмата „Боян Магьосникът”?

Нека хипотетично добавим към „шурма” на драматургичния образ на Боян Магесника през 1911 г. и Яворовата визия. Тя някак невидимо витае, едва ли не устно публикувана, щом, както стана ясно, писатели, критици и издатели говорят за нея. Каква

^[1] Всички курсиви в цитатите са мои – С. С.

^[2] Тази година се очертава като знакова за българската драматургия заради многото написани и голяма част от тях поставени на сцената пиеси. Това разгорещява особено много критическите спорове около характера и пътищата на българската драма.

^[3] Предговорът на П. П. Славейков към второто издание на „Стихотворения” на Яворов от 1904 и предговорът на Ив. Вазов към „Избрани произведения” на Кирил Христов от 1903 г.

^[4] Повече за това вж. Арнаудов 1970: 225.

^[5] Въпреки склонността му да „репликира” чужди творби (изобличението му през 1906 г. в плагиатство заради първата му грама „Стълпотворение”, и то тъкмо от Яворов, и то в една от най-пространните му критически статии със заглавие „Г-н Кирил Христов”) (Яворов 1979. Т. 4: 40-58).

^[6] Повече по този въпрос вж. в книгата „Боян Магесника. Изследване на литературния мит” (Стойчева 2017).

би била тя? Съдейки по споделеното от Яворов – философски мистична в замисъла си и експериментаторска във формата. Михаил Арнаудов предполага, че в замислената историческа драма Яворов би изказал „главно философската страна на наблюденията, мислите и изживяванията си, т.е. трагедията на поета като поет, по възможност извън временните и случайни обстоятелства, *някак символически...*” (Арнаудов 1970: 207). Дали пък амбицията на Яворов не е била твърде висока? Неслучайно той винаги поставя тази си грама на второ място в плановете си, след осъществяването на „пробата” с първата.

Двете грами са обвързани и по отношение на собствената му идентификация с образа на Христофоров (от „В полите на Витоша”) и на проектирания Боян. Нещо повече: Яворов наемква за много по-голямата си връзка тъкмо с Боян (още едно основание за идентифициране на личното име от несъстоялия се псевдоним на Яворов с личното име на Магесника), отколкото с Христофоров, и дори изпитва раздразнение, че и критици, и читатели почти безусловно го свързват именно с героя му от „В полите на Витоша”. В писмо до г-р Кръстев от 14 март 1912 г. Яворов изразява несъгласието си с мнението на Боян Пенев за поставянето на знак на равенство между него и Христофоров, колкото и драмата да напомня историята и трагическата развръзка на любовта му с Мина. Той признава първоначалната близост и използването на героя си за решаване на вътрешната си криза след смъртта на Мина, но това за него не е всичко: „Действително аз излязох от едно лично преживяване и при разработването на сюжета в началния тласък образът на Христофоров не можеше да не получи някои черти от самия мене. Но в своето развитие той отива по своята собствена логическа линия. *Затова аз преживях трагедията, а той се самоубива.* (...) *Христофоров е твърде много затворен в своя субективен мир*, за да може да се измъкне от тази бездна и... аз го погребях, заедно с онзи човек, който погребях у себе си” (Яворов 1979. Т. 5: 83). „Трябваше да убия Христофорова, за да не убия себе си!” – изповядва пред Арнаудов (Арнаудов 1970: 119) и пак пред него заявява връзката си с Боян: „... *мислете си, че Христофоров преживява кризата си и остава жив, мислете си го при това все същия, като характер, и пренесен няколко века назад, в една друга обстановка – и ето ви Боян...*” (Арнаудов 1970: 127). Нека подчертаем това затваряне на Христофоров от Яворов в субективна безизходна решетка и символичното умиране заедно с героя си (“аз го погребях, заедно с онзи човек, който погребях у себе си”) и излизането от същата решетка, съответно символичното възкръсване, чрез превъплъщението в Боян Магесника – и действително, „друг, силен, готов за борба” се вижда в края на цитираното писмо до Кръстев.

Дотук имаме два сигурни ориентира към драмата „Боян Магъосникът” на Яворов: философско-поетическият му дневник и образът на Христофоров. Ако разширим философско-поетическата есеистика на автора с есето му „Геният няма народност и възраст”, в търсения от него философски смисъл на Смъртта и Вечността се открояват два образа – на Мина и на Гения. Може би точно тези два образа Яворов би проектирал в една грама със заглавие „Боян Магъосникът”. Едва ли щях да си позволя съждението, ако Страшимировата интерпретация не ме наведе на подобна идея. В драмата „Св. Иван Рилски” се появява точно една подобна жертвена „Мина” – Меглена (дори образът на лилията, включен в езика на тропите, се повтаря и у двамата автори), влюбена в един много близък до Яворовите стандарти гениален Боян, демцург на българския блуждаещ гнозис. Могат да се прокарат и някои интертекстови връзки със Страшимиров: опитът за висок дует на Боян и Меглена в „Св. Иван Рилски” напомня повдигането на декадентска степен на диалога между Христофоров и Мила в трето действие на „В полите на Витоша”.

Яворовата представа за гения лесно би могла да се трансформира в един гениален образ с името на Магесника: „Аз вярвам в Гения, въплощаващ се в човека, който иде да осъществи една велика мисия на земята. Аз вярвам в оня велик дух, в оня велик творчески дух, който иде да бъде разпнат на кръст или който иде да се разпне на кръста на човешкото земно съществуване за своите грандиозни неизповедими цели. Който носи в гърдите си оня огън, за да осветли земните тъмнини в минути на най-големи блуждения и да посочи пътя, водещ към истината. Той е предтеча, кръщаващ духовете с

Бора Петкова. Рисунка по фотография („Спри да бъдеш турист. Започни революция. Започни да се чувстваш у дома.”, 2011), 2017. Изложба „Форми на съвместно съществуване“, галерия „Структура“

огън, за да ги подготви за приобщаване с истината. (...) *Потърсете го на страниците на историята. Той иде като философ, като поет, като военачалник, като дипломат* [всичките функции покрива митичният Боян Магесник според интерпретациите му дотреди Яворов], той иде какъвто е нужен на момента” (Яворов 1979. Т. 4: 176-177). Характеристиките на Яворовия Боян са напълно готови. Можем да добавим и неговата вътрешна резигнация: „Той иде, с оная вечна носталгия за висините и вечността, отдето е дошъл... И безроген и безотечествен, той търси една родина, създава си всички илюзии и живее в тях...” (Яворов 1979. Т. 4: 177). Не можем да не повярваме на този дълбок Яворов интуитивизъм и да забравим за всякакви модернистку доктрини.

Някои от характеристиките на Христофоров също можем да припознаем като „боянмагеснически” (вече стана ясно, че Яворов мисли двамата си герои като родеещи се): „Той е един философстващ романтик в политиката, която сякаш иска да откъсне от действителността. И страх ме е той сам някога да не се откъсне от всичко” (Яворов 1978: 26). Обществениите възгледи на Христофоров също биха били препотвърдени и може би концептуално развити у Яворовия Боян: „... аз се стремя към един идеал, който в своята същност не може да не бъде от чисто духовно естество. Мрели са хора на огън, под секира, по бесилки – за какво? Не за търбуха на народа! Народното материално подигане не е цел, стремежът към него е стремеж към условия за нещо по-високо. И една материална култура не служи за нищо, щом не е условие за реализирането на духовни цели... (...) Дайте ми просвещение, но така, че да се разцъфти цялата народна душа. Тя е един многоцветник на способности и дарования, всестранен гений си в нея: нека го разбудим! Аз искам наука, литература, всички изкуства... (...) Велика сила на духа – ето какво мечтая за България...” (Яворов 1978: 35). Идейната платформа на образа е била напълно готова.

Последният пунктир към драмата, който би обогатил представата ни за нея, би била богомилската ѝ закваска (още повече, че Стоян Михайловски вече е свързал Боян Магесника с богомилството в поемата си „Боян Магесникът” (1884)⁷. Достатъчно е да вникнем в дуалистичната космогония на стихотворението „Тайната на вековете” (1900): „В начало беше хаос – и предначална нощ... / (...) / Два страшни урагана, жив огън духове – / добро и зло стенеха в отчаена борба / и равномощни бяха предвечни врагове... / А бог невластен беше над тяхната съдба”. Този дуализъм би могъл да се свърже директно с новобогомилското световиждане на автора на стихотворението.

Въпросът за тайната на ненаписването (или непубликуването⁸) на драмата „Боян Магъосникът”

⁷ Подробен анализ в „Боян Магесника на Стоян Михайловски – скритата фигура на българския дух” (Стойчева 2017: 92-115). ⁸ Някои, като Тодор Янчев, могат да повярват, че драмата е била написана и просто трябва да се намери. И я намират: десетилетия по-късно се появява „Втори монолог от историческата драма в стихове „Боян“ от П. К. Яворов“ – поетически слаб опит за мистификация на Яворов (Янчев 1992: 5).

отново ни връща към тезата на Стайнър: „...Вярата или липсата на такава е или би трябвало да бъде най-интимната, най-дискретно пазена съставка на човешката личност. Душата също би трябвало да има своите интимни части. *Публикуването обезценява и фалишифицира вярата непоправимо.* (...) Едно старо проклятие гласи: „Нека врагът ми публикува една книга.” Към което аз сега добавям: „нека бъдат седем” (Стайнър 2013: 225-226). И у Яворов откриваме подобна нагласа: „Всякога съм се стремил към някаква индивидуална философия, която да ме помири както с околната, така и со собствената моя видимост. Но каквото съм постигнал в това отношение, би трябвало да остане дълбоко интимно, за да има своето целебно въздействие върху ми. Уви, аз пиша и всичко написано престава да бъде мое...” (Арнаудов 1970: 118, бел. под линия). За един истински автор да се изкуши и *да* напише е много по-лесно от това да се изкуши и да *не* напише. Може би Яворов не успява да отдели от себе си този образ, полагайки го в най-дълбоките регистри на своето Аз, лишавайки го от фикционално битие. Дали не е бил задълбал твърде дълбоко в интимността на вярата си чрез него? Дали не го разполага в своето „несподелимо” и „неизразимо” (неговата окончателна мяра за истинност) и в края на краищата дали не го оставя на правилното място? Или просто отказва да бъде свързан с останалите негови интерпретатори? За нас остава незабещаната ни, но вероятно най-талантливата, модернистко персоналистична, мистична драма в стихове за Боян Магесника.

Цитирана литература

Арнаудов 1970: Арнаудов, М. Яворов. Личност, творчество, съдба. Биографическа и психологическа анкета. – София : БП, 1970.

Михайлов 2015: Михайлов, Д. Яворов и другите. – Велико Търново : ДАР-РХ, 2015.

Стайнър 2013: Стайнър, Дж. Моите ненаписани книги. – София : Изток-Запад, 2013.

Стойчева 2017: Стойчева, Св. Боян Магесника. Изследване на литературния мит. – Изток-Запад, 2017.

Яворов 1978: Яворов, П. К. Събрани съчинения. Т. 3. Драми. София : БП, 1978.

Яворов 1979: Яворов, П. К. Събрани съчинения. Т. 4. Критика. Публицистика. – София : БП, 1979.

Яворов 1979: Яворов, П. К. Събрани съчинения. Т. 5. Писма, автобиографични материали. – София : БП, 1979.

Яворов 2008: Яворов, П. К. Личните бележници на П. К. Яворов. Съставителство, разчетен текст, увод и обяснителни бележки: Милкана Бошнакова. София : Захарий Стоянов, 2008.

Янчев 1992: Янчев, Т. Боян Магесника. // *Я* – вестник за литература и изкуство, II, № 2, февр. 1992.

Първоначален вариант на текста е представен на Националната научна конференция „Между денят и тъмата”, посветена на 140-годишнината от рождението на Пейо Яворов, организирана от Института за литература към БАН, 11-12 януари 2018 г.